

FÜR LAJOS

JOBBÁGYÖSSZEÍRÁSOK NOSZVAJON – 1765, 1771

Egyetlen település időben két, egymáshoz nagyon közeleső összeírásával foglalkozik ez a dolgozat. Az első, mondhatni egy „magánjogi” esemény, özvegy „Tekintetes és Nagyságos Nagyugróczy Bossányi Krisztina” elhalálása alkalmával, 1765. szeptemberében készült.¹ A megelőző évszázadban bárói, majd a XVIII. század utolsó harmadában grófi rangot szerzett Bossányi-familia ekkor már, vagyoni helyzetét tekintve, a jobbmódú főnemesek közé tartozott. Eltérően Krisztina asszony férjétől, aki a köznemesi rend egyik neves nemzetségéből, a Szemerey Szemere családból származott. (s aki korábban elhunyt már).² Erre a főnemesi jobbmódra utal az a pusztai tény, hogy az özvegy után maradt majorsági és jobbági birtok öt vármegye területén helyezkedett el. Úgy mint: Kis-Hont, Gömör, Nógrád, Heves és Külső-Szolnok meg Borsod, vagyis egymással szomszédos megyék sík-, domb- és hegyvidéki térségein. A több mint 70 településen (köztük 8 bánya- és mezőváros) mindösszesen 260 egész jobbágytelken vagy ún. házhelyes portán háromszor-négyszer ennyi jobbágycsalád élt. Rajtuk kívül 5 majorsági üzem és két nagyobb házi kezelésű szőlőtelep maradt Bossányi Krisztina örökösire. A több mint 70 település között azonban – eltekintve a majorsági pusztáktól – csak egyetlen akadt, amelyiknek határán és jobbágyságán nem kellett az úrnőnek más köz- vagy főnemesekkel, valamiképp rokon un. „család-lineákkal” (Szentpéteryekkel, Nyáryakkal etc.) életében megosztotnia. S ez a település Noszvaj volt.³

A falut igen hosszú idő óta, majdnem száz éven át, 1676-tól – ha mindig nem is kizárólagosan – a Bossányi-család birtokolta. Mindaddig, amíg az özvegy 1765-ben vissza nem adta lelkét Teremtőjének.⁴ Szinte magától értetődő, hogy a birtokos famíliának a faluban un. residentionalis kúriája volt, s a család öt majorsági gazdasága közül az egyik, ha nem is a legnagyobb, itt ebben a faluban üzemelt. Szőlőtermelő vidékről lévén szó, az sem lehet meglepő, hogy az uraság a Gyöngyöshöz közel eső Sáron kívül éppen Noszvajon hozta létre a másik nagy kiterjedésű szőlőtelepét és pincészetét.⁵

A falu Eger eleste (1596.) után majdnem száz éven át a török hódoltság része lett. Érthető, hogy többször pusztítottak rajta különféle seregjárások, de a település ezeket átvészelte, és ha lakossága időnként és alkalmanként jelentős vérveszteségeket szenvedett is, soha nem pusztult ki teljesen. A zord idők

elmúltával, a XVIII. században azután lakóinak száma igen dinamikusán gyarapodott, s ahogy összeírásaink névanyaga mutatja, népessége magyar maradt.

Az 1765-ös felvételben 185 telkes, ahogy akkor itt nevezték őket: „ház-helyes” jobbágyot és zsellért írtak össze. Az utóbbiak száma ezen belül 22 volt. A telkesek-házelyesek között azonban 17 olyan név olvasható, akiknek neve után nem szerepel telek- vagy házhely-rész. Nyilván azért, mert ezek közös telken laktak – egy-egy különálló házban vagy házrészben – a szülői-rokoni családdal. Rajtuk kívül a majorság központjában, ill. annak egy-egy telephelyén az összeírt 12 urasági ház lakói (juhászok, cselédek etc.) legalább ugyanennyi családdal megnövelték a település népességét. Vagyis 1765-ben a családok száma Noszvajon (185 + 17 + 12) mintegy 215–220 között mozoghatott. Ezért a szokásos 5 fős családnagysággal számolva, 1100 körül vagy fölötte lehetett a falu lélekszáma. Számításainkat visszaigazolni látszanak a két évtizeddel később végrehajtott első hazai népszámlálás adatai: II. József uralkodása idején Noszvajon 259 házat, 310 családot és 1418 lelket találtak az összeírók.⁶ Tekintettel a természeti adottságok mostohaságára (erről lesz még szó), másfelől pedig arra, hogy már az ún. „demográfiai robbanás” kezdeti szakaszában jártunk, mindezekhez képest a falusi település lélekszáma az átlagost meghaladónak mondható.

A dombvidéki aprófalvas zónában elhelyezkedő és valóban népes település korabeli viszonyai közül, érthetően, főként a jobbágyok helyzetére vonatkozó adatokat kívánjuk a továbbiak során bemutatni. A Bossányi-féle összeírás, Noszvajt illetően is, két részre tagolódik: egy táblázatos és egy szöveges részre (hasonlóképpen, mint a Mária Terézia-féle úrbérrendezés idején itt is elkészített, kitöltött urbárium). A szöveges rész első pontja szokatlan módon arról szól, hogy Noszvajon azért nem lehet „a Házhelyeknek valóságos számát bizonyosan meg tudni, mivel az soha olly regularitásban nem volt”, egyszóval nem szabályozták. Ezt igazolja, hogy „az falunak egy-néhány esztendőktől fogva a két végén épült s feles számból álló Házak tsak keresztül széllyel építették” – mondhatni a helyfoglaló és házat emelő parasztok tetszése szerint, össze-vissza. Legalább ennyire fontos az összeírók ama megállapítása, miszerint Noszvajon – mint száz meg száz településén az országnak – „a földeket (értsd: szántókat) és réteket is soha házhelyhez egymás között fel nem osztották, hanem minden esztendőben csupán tsak a ki mint szolgált marhával az uraságnak vagy a Nemes Vármegyének, marha számra adták egymásnak” (mármint a szántókat és a réteket). Az évenként vagy időnként ismétlődő ún. újraosztásos gyakorlat szerint – írták tovább – „a négy marhásnak egész részt, a két marhásnak fél részt, a gyalogszeresnek negyedrészt szoktak mind földből, mind rétből osztani”.⁷ Valójában hasonló gyakorlatot követtek, amint ezt főképpen Takács Péter tanulmányaiból tud-

hatjuk, Szabolcs és a vele szomszédos megyék megannyi településén ez idő tájt.⁸ Ami persze nem azt jelentette, hogy a középkor óta általánossá lett telekrendszer, telekszervezet – amint ennek létrejöttét Szabó István országos érvénnyel kimutatta⁹ – nem épült volna ki, nem működött volna Noszvajon is.

Ám az összeírók most mégsem a helyben kialakult szokásrendet követék, amikor a falu jobbágyságait név szerint, vagyoni-földhasználati állapotukat részletezve, számbavették. Nem tudni miért, de az országszerte alkalmazott eljárásokhoz képest is kissé szokatlan, már-már önkényesnek tűnő megoldást választottak. Azt tették ugyanis, hogy „a Falunak hosszában az derék (azaz: fő) utcáján nem considerálván semmit, a Gazdáknak légyen e avagy sem marhája, a hol alkalmas volt a Fundus, egész Ház helynek, a hol kisebb, fél házhelynek s ahoz képest néhol, a hol két három Ház is vagyon építve, negyedrészt Házhelyeknek tettük fel az rubricákban, a Falunak pedig a két végin nem régtől fogva épült Házakat mindnyájokat egy egy negyedrészt Házhelynek írtuk”.¹⁰

Arról persze, hogy az összeírás alapegységét, mármint a házhely vagy belső telek nagyságát mekkora térmérték esetében tekintették „alkalmasnak”, vagyis egész házhelynek, a „kisebbet” pedig fél házhelynek, nem szólnak a följegyzések. Nem tudjuk tehát, hogy mihez képest és mekkora lehetett a fundus, amit ennek vagy annak állítottak, és így is rögzítettek. Főként Szabó István, de mások (pl. Maksay Ferenc) kutatásaiból is tudjuk, hogy a jobbágyok kialakulása óta az említett telekszervezet rendszerében döntő szerepe a falubeli belső teleknek volt. Elsősorban amiatt, mert az esetek többségében ehhez igazodott a külső telek-részek, az un. appertinenciák mértéke. Ezért használta a közgyakorlat már a XIII–XIV. század óta „a fundus intravillanus, a belső telek és a fundus extravillanus (appertinentiae extravillanae) megkülönböztetéseket. A belső telek elnevezésére a közbeszédben egyre inkább a fundus szót használták, de ha nem is egészen adekvált módon, gyakran nevezték ezt a telekrészt házhelynek is.¹¹ A belső telek döntő szerephez jutott másban is. Hiszen az Anjouk-korától 1848-ig erre épült fel az állami (és részint a földesúri) adózások – a „kapu-adó”, „porta-adó” – egész rendszere. Jóllehet a porta később, elszakadva már az eredeti jelentésétől, mintegy eszmei-számítási alapja, adókulcsa lett az állami adókiutakozásoknak.

Feltehetően ez a „történeti” szerepkör is inspirálhatta Noszvajon az összeírókat, amikor házról házra járva a házhely (fundus, porta) nagysága alapján mérték fel, valószínűleg csupán szemmértékkel, az egyes parasztcsaládok helyzetét, és sorolták be őket az egész, fél, negyed házhelyesek, illetve a zsellérek csoportjaiba. E négyféle alapkategóriától azonban négy esetben eltértek, úgy mégpedig, hogy két jobbágyot, nem tudni milyen megfontolá-

sok alapján, a háromnegyed házhelyes, egyet-egyét kétharmados és egyharmados házhelyes kategóriába soroltak. A zsellérek a korabeli szokások és a valóságos helyzetük szerint két csoportra bontották: házas, és ahogy az összeírók itt nevezték: „más házában lakó”, azaz házatlan zsellérekre.

A sajátos módon megbecsült telkek nagysága alapján az alábbi módon oszlott meg a falu jobbágynépe:

	Szám	%
Egész házhelyes jobbágy	29	16,6
Háromnegyed ”	2	1,1
Kétharmad”	1	0,6
Fél ”	34	19,4
Egyharmad ”	1	0,6
Negyed ”	86	49,1
Házas zsellér	16	9,1
Háztatlan zsellér	6	3,4
Összesen:	175	100,0 ²

Látható, hogy ezek az adatok, önmagukba nézve, kedvezőbb képet mutatnának a jobbágyok helyzetéről. A zsellérek részaránya ugyanis mindösszesen 12,5%-os lévén, a parasztek abszolút többsége, közel 88%-a telkes vagy házhelyes jobbágyként vétetett fel az összeírók jegyzékébe. Igaz, a falu népességének mintegy fele, 86 család az ¼ házhelyes kategóriába került, ám a 66 család, a falu 36%-a viszont fél és egész telkesnek-házhelyesnek minősült. A nagyobb kérdés az: házukon és beltelkükön kívül miből állt az egész és törtházhelyes jobbágyok külső telke, állatállománya, milyen földesúri szolgáltatások terhelték őket, egyszerűen milyen volt a parasztek „agrárhelyzete”?

E tekintetben a leginkább szembeeső az, hogy a jobbágycsaládok több mint fele, szám szerint 106 nem részesült a nyomásbeli szántókból. A mintegy 2500 holdas (a továbbiakban is 1200 négyszögöles) faluhatárnak,¹³ főként a mostoha természeti adottságok miatt, csupán töredékét kitevő, mintegy 190 holdnyi nyomásbeli szántókon 80 parasztek osztozott csupán. Mint-hogy itt a kezdetlegesebb kétnyomásos rendszer divatozott, ezért az évente bevethető, művelhető szántóknak csak a felén, kb. 95 holdon termelhetett gabonát ez a szerencésebb 80 parasztek. Vagyis egyre-egyre átlagosan alig jutott egy holdnál valamivel nagyobb vetésterület. Figyelembe kell venni azonban azt is, hogy a domb- és hegyvidéki településekhez hasonlóan ekkor már Noszvajon is, a paraszti szorgalom jóvoltából, a nyomásbeli szántókat is meghaladó, mintegy 225 hold irtásföld felett rendelkeztek a jobbágyok. Nem tudjuk, csak föltételezzük, hogy az irtásföldeket szintén kétnyomásos

rendszerben hasznosíthatták, vagyis az évente termő irtásföld területe mintegy 110–115 holdra rúgott. Mindjárt hozzá kell tenni, hogy az irtásföldet birtoklók-művelők, azzal rendelkezők száma éppen hússzal volt több (100 család), mint a nyomásbeli földeket használó parasztoké. Az évente hasznosítható és egy jobbágyra eső irtásföld átlagos nagysága sem volt igazán nagyobb, mint a nyomásbeli szántóké, de együtt a kettő – átlagosan – mégis mintegy 2,5 holdat tett ki. Az átlag azonban, mint minden társadalmi csoport, réteg esetében – nagyban és kicsiben egyaránt –, igen szélső értékek halmazából szokott előállni. Ezúttal csupán a két nagyobb, az un. egész és a negyed házhelyes csoportokat emelném ki. Eszerint:

	Szántó, holdban		Irtás, holdban	
	maximum	minimum	maximum	minimum
Egész házhelyes	5	0	3	0
Negyed házhelyes	4	0	3	0

Mind a nyomásbeli szántók, mind az irtásföldek esetében alig, vagy egyáltalán nem volt különbség az egész és a negyedes parasztok között. Vagyis függetlenül a belső telek (házhely) nagyságából, a jobb módú jobbágyoknak 7–8 holdja, a szegényebbnek pedig semmije sem volt – akár egész, akár negyed házhelyesnek nevezték is őket. Eltérően az ország megannyi településétől, itt a zselléreknek mondott szegények sem nyomásbeli, sem irtásfölddel nem rendelkeztek. Ami viszont meglepő lehet, hogy az egész házhelyes parasztok között is akadt – és nem is egy! – akinek szintén nem volt sem ilyen, sem olyan földje.

Ahhoz, hogy a földhasználat valóságos viszonyai megismerhetők legyenek, feltétlenül szólni kell a szőlő- és rétföldekről. Szemben a szűkös szántóföldi növénytermesztés lehetőségeivel, szőlője és rétföldje ugyanis szinte mindenkinek volt.¹⁴ A szőlőföldek összes területe, már akkor, meghaladta a művelés alatt álló egyes jobbágyföld-típusok (nyomásbeli szántók, irtások, rétek) területét: az 1172 kapásnak számított paraszti szőlő megközelítette a 300 holdat.¹⁵ Ritkaságszámba ment, ha egy-egy jobbágy neve mellé a megfelelő rubrikákba csupán 1–2 kapás szőlőföldet írtak; az átlag-nagyság 3–7 kapás, vagyis 1–2 hold között mozgott. Az egész házhelyes parasztok között igen nagy a szóródás: a 2 kapástól a 25 kapást művelő parasztokig ívelt az egyenként birtokolt szőlőföldek területe.¹⁶ Mai mértékkel mérve, a szőlő- és borhozamok nem voltak ugyan magasak, ám a 25 kapás, azaz kb. 6 holdas szőlőföldön – amint ezt az összeírásnak az urasági szőlőkre vonatkozó adataiból megtudhatjuk – jó termés esetén 30–40 hektoliter bor került a

pincékbe. Egy-egy kapás szőlőn tehát kedvező feltételek esetén 3–4 akó, vagyis 150–200 liter borral számoltak. Túlzás lenne talán azt állítani, hogy a szőlő- és bortermelés meghatározó szerepet játszott a noszvaji parasztok megélhetésében. Ám azt mondani, hogy a szántóföldi növénytermesztéssel felérő vagy annál is nagyobb jelentősége volt a szőlőnek, az aligha lehet kétséges.

Egyezően a szőlőföldekkel, általánosnak mondható az is, hogy kevéske rétföld majd mindenkinek jutott. Az egyéni birtoklási skála szóródása ugyan jóval kisebb, mint a szőlőföldeké – fél, illetve két szekérre való, vagyis fél és két hold között mozgott –, ám a réthasználat javaiból, akárcsak a szőlőkből, csupán 5 jobbágy nem részesülhetett (ebből 3 negyed házhelyes és 2 házatlan paraszt volt). A falubeli átlag az egy szekérre való szénát termő, vagyis egy hold körül járt. A parasztok használatában lévő összes rét akkor 154 holdat tett ki.¹⁷

A rét és hozama, a széna, tudjuk, az állattartásban játszott jelentős szerepet. Nincs terünk, hogy az agrártermelés e szintén fontos ágazatával részletesebben foglalkozzunk. Annyit azonban szükséges megjegyezni, hogy Noszvaj határa nemcsak a szántókban és rétekben mondható szűkösnek, de a mostoha adottságok folytán a falunak szinte alig akadt legelője. Adatunk ebből a korszakból ugyan nincsen, de Fényes Elek szerint a XIX. század közepe táján – ird és mond! – csupán 30 holdat tett ki a falubeli „közös legelő”.¹⁸ Vagyis az állattartás a fél vagy egy-két szekérségi réti szénára, ill. a rétek és a nyomásbeli ugarföldek legeltetésére támaszkodhatott (meg a más határokon bérelt legelőkre). Nem csoda, ha az állatállomány darabszáma a meglehetősen rossz országos nívót is alulmúlta. A 185 jobbágycsalád mindösszesen 70 igavonó ökröt, 178 lovat, 94 tehenet, 91 tinót és 283 db sertést tudhatott magáénak 1765-ben.¹⁹ Ebben a megoszlásban – és valóságosan is – a hámba fogható lovak száma látszik az országostól eltérően magasabbnak. Persze, ha a szarvasmarha-állományt együtt nézzük, akkor az ökrök, tehenek, tinók és az össze nem írt üszők darabszáma kb. 340 db lévén, kétszer annyit tenne ki, mint az igás lovaké. Az is nagyon tanulságos lehet, hogy az egész házhelyes jobbágyok közül a két leginkább jómódú állattartó 4-4 ökrrel, 4-4 lóval, 3, illetve 1 tehénnel, s az egyikük még 4 tinóval is rendelkezett. Az egész házhelyes parasztok közül viszont volt 3 olyan, akiknél csupán 1-1 sertést találtak mindösszesen. Még cifrább a helyzet a negyed házhelyesek körében. A két leggazdagabbnak 2 ökre és 3 tehene, illetve 2 lova, 2 tehene és 1 tinaja, ám a szegényebbek közül 9-nek még sertése se, de 13 családnak is csupán 1-1 sertése volt.²⁰ Látva a növénytermesztésre és az állattartásra vonatkozó adatokat és ismerve a korabeli hozamokat, a visszatekintő bizony elgondolkodhat: vajon miből és hogyan tudta fenntartani ma-

gát a falubeli családoknak közel egyharmada? Itt Noszvajon, meg ezer és ezer más hasonló adottságú faluban, szerte Magyarországon.

A maga korában is szegényes megélhetési feltételeket tovább szűkítették, rontották a jobbágyokra nehezedő földesúri terhek. Igaz, természetbeni dézsmát „a gabonájokbul nem adtak”. Viszont a szőlőföldek terméséből bortizedet kellett az uraság helybeli pincészetébe leadni, aminek az évi összmenyisége, a hozamoktól függően, 150 akótól 250 akóig, 82 hektoliter-től 140 hektoliterig terjedhetett. Vagyis a jobbágyi szőlők összes évi bortermeése 820–1400 hektoliter körül mozoghatott. A bordézma mellett a falu népe az ún. „élet dézsmá”, vagyis a gabona és egyéb tized helyett évente 275 vonás forintot tartozott fizetni, átlagosan mintegy másfél vonás forint esett családonként. Jellegzetes engedménye volt a földesúrnőnek, hogy a helységben lévő kocsmá, mézárszék és az egy kőre épített malom, vagyis a földesúri regálék falu által történt használata után nem kellett semmit adózniuk. Ezeket, szól az összeírás szövege, „a Néhai Méltóságos Asszony gratiájából minden fizetés nélkül szabadon bírták s annak hasznát a Templom és a Falu szükségére fordították”. És nem tatózott a falu különféle dáciákat, ún. kötelező ajándékokat sem adni földesúrnak.

A bortized mellett viszont jelentős terhet rakott a parasztokra, hogy a földesúrnő falubeli majorsági földjeit, valamennyit, nekik kellett robotszolgáltatás címén megművelni. Így rájuk várt a majorsági szőlők mindenféle munkájának – metszés, kapálás, kötözés, szüretelés – elvégzése. Minthogy az urasági szőlőföld összterjedelme 146 kapást, vagyis mintegy 36,5 holdat tett ki, ennek művelése önmagában több száz robotnapot kívánt. Igaz, amikor a Mária Terézia-féle úrbérrendezés itteni végrehajtása előtt, 1770-ben az ún. kilenc kérdőpontokra a helybeliek válaszoltak, elmondták, hogy „ennek előtte 30 esztendővel”, kb. az 1740-es évekig „a szőlőbeli kapálások napi bérét a taxánkba az uraság bé vétette”, vagyis ennyivel kevesebb taxabért fizettek. Ám attól kezdve ezt a kedvezményt megvonták tőlük.²¹ De kötelességük volt a majorsági szántó- és rétföldeken is az összes munkálatokat elvégezni. „Ezen határban lévő – írták 1765-ben – majorsági földeket meg szántották s azokat le aratták, réteket le kaszálták, fel takarták s mind azokat bé hordották, mindenféle szekerezéseket véghezvittek, s Losoncra is minden esztendőben 25 hordó Borokat fel szállítottak”. Fontos tudnunk, hogy az első nyomásban „100 kila”, mintegy 50 kis hold, a második nyomásban „112 kila”, mintegy 60 hold szántója lévén a földesúrnőnek, vagyis évente – mivel csak egyik nyomást vetették be – kb. 55 hold megművelése és betakarítása hárult a parasztokra. Az urasági rétek együttes terjedelme 34 szekér szénát termelt, vagyis kb. ugyanannyi holdra ment.²² Míg a szőlő főként gyalogmunkát, a szántó- és rétművelés vegyesen, gyalog és ígás robotot követelt a falutól. Számításaink szerint az együttes kötelezettségek teljesítése, a kézi és

az ígás robotnapok száma jóval meghaladta a 1,5 ezret, vagy akár a 2 ezret is elérhette. Ha persze mindezt szétosztanánk a népes falu valamennyi családjára, évente átlagosan mintegy 10–12 robotnap eshetett, ami figyelembe véve az országos viszonyokat, nem mondható túlon túl súlyosnak, elviselhetetlenül magasnak. Ellenkezőleg, a robotteher Noszvajon az alacsonyabb jobbágyszolgáltatások közé tartozott.

Bossányi Krisztina elhalálózása után azonban, gyors egymásutánban, két csapás is sújtotta a helybelieket. Az egyik a vagyon-öröklés után azon nyomban érte a falut. A másik a hat évvel később végrehajtott úrbérrendezésből következett. Nem tudni miért, de a Bossányi-vagyon, ami korábban egyetlen földesuraság alá tartozott az osztozkodás révén hat familia (Fáy, Nikházy, Ottlik, Patay, Szemere, Szentpétery) birtokába került. Ígyhát az egyszem földesúrnő helyébe ún. „compossessorok”, közbirtokosok léptek. Azt sem tudjuk, mire hivatkoztak akkor, amikor örökségük átvétele után nyomban majdnem duplájára emelték a lakosokat egyetemlegesen és külön-külön terhelő taxát, pénzzolgáltatást. A 275 rénes forintból addig „egy ekés gazdára 2 rénes forint 33 krajcár, a fél ekésre 1 rénes forint 54 krajcár, a gyalogszeresre, kinek háza vagyon, 1 rénes forint 17,5 krajcár, a házatlan zsellérré pedig 38,5 krajcár” esett. Ám a mostantól 525 rénes forintra föl-emelt összeg értelemszerűen ennek csaknem a duplájára növelte az ekés, félekés, és a zsellér taxa-terheit – miközben változatlanul meghagyták a korábbi bordézsaszt és robot-kötelezettségeket.²³

A második, alighanem ennél jóval nagyobb csapás 6 év múlva, a Mária Terézia-féle úrbérrendezés során sújtotta a falut. Nem lehet feladatunk, hogy főként az állami adóalapok biztosítása és növelése érdekében kiadott uralkodói pátens valamennyi helybeli következményével itt foglalkozzunk. Az úrbéri rendelet, tudjuk, a jobbágyoknak jutó külső telki földek nagyságát megyénként külön-külön felállított kategóriák szerint szabta meg.²⁴ Ezen belül a megyéknél az egyes településekre nézve két-három-négy kategóriánagyságot állítottak fel – kötelező érvénnyel. Így pl. Noszvaj a Borsod megyei második osztályba soroltatott, aholis egy-egy egész telek után 30 hold szántót és 10 hold rétföldet kellett juttatni a parasztnak s ennek megfelelő hányadot a törttelkeseknek. És a külső földekből semennyit sem kaphattak a zsellérek. Láthattuk, hogy 1765-ben még mintegy 80 parasztnak a használatában volt átlagosan mintegy 2,5 holdnyi nyomásbeli szántó föld és mintegy 100 családnak közel ugyanannyi irtásföld. És szinte valamennyien, vagyis 185-en rendelkeztek ½–2 holdas rétfölddel. Most azonban a királynői rendelet szerint és a besorolás alapján sokkal magasabb – 30 hold szántó és 10 hold rét – teleknagyságot kényszerítettek Noszvajra is. Ennek következtében a rendelkezésre álló, vagyis a helybeliek által addig művelt szántó-, irtás- és rétföldekből, együttevve kb. 580 holdból csupán 60 parasztot – nem tudni

miért éppen azokat – lehetett törttelkes úrbéres jobbágyokká tenni. E szerint 11 paraszt soroltatott a féltelkes, 46 a negyed telkes és 3 a nyolcad telkesek közé. Nagyon nagy hányaduknak, a 46 negyed telkeseknek egyenként 7 hold szántó és 3 hold rétföldet írtak be abba az urbáriumba, amely 1848-ig maradt érvényben.²⁵ Ugyanez a hivatalos urbárium azt is dokumentálta, hogy a falunak 118 házas és 13 házatlan zsellére lett, vagyis az okirat szerint – szemben az addigi 22-vel! – mindösszesen 131 családnak nem lehetett többé szántó-, irtás- és rétföldje. Nem tudjuk, hogy a falubeliek ettől kezdve maguk között is eszerint használták-e a külső határbeli földeket. S ha igen, beletörődtek-e új helyzetükbe a váratlanul kisémmizett családok – ha egyáltalán tudomásukra hozták, ha tudatosulhatott bennük, ami velük megesett? Vagy netán a gyakorlatban – fittyet hányva az állami okoskodásokra – minden maradt volna a régiben? Az viszont bizonyos, hogy az 1848-as jobbágyfelszabadítás után, országos érvénnyel is, többnyire csak a Mária Terézia-féle urbáriumban, vagyis itt 1771-ben telkesekként bejegyzett parasztok leszármazottai és az oda beírt földek szabadulhattak fel, illetve juthattak hozzá ezekhez az úrbéresek állami kárpótlással. Csak ők válhattak szabad tulajdonnal rendelkező földművesekké. A többiek, vagyis 130 család utódai viszont, éppen a nyolcvan évvel korábbi úrbérrendezés miatt, eleve elestek ettől a lehetőségtől.²⁶

Hasonlóan súlyos következményekkel járt, és nemcsak a majdani jobbágyfelszabadítás idején, hanem azon nyomban, hogy az úrbéri rendeletben megszabott, előírt igrás- és robotnapok száma, itt Noszvajon is, hirtelen megemelkedett, valósággal magasba szökött. Ismeretes, hogy a rendelet szerint egész telek után országosan évente 52 igrásnapot vagy ennek megfelelő 104 gyalognapot, a házas zselléreknek 18, a házatlanoknak pedig 12 kézi napot kellett úr dolgában szolgálniuk. A törttelkeseknek persze arányosan kevesebbet. Ennyit írt elő az urbárium Noszvajon is 1771-ben. Az általánosság és kötelezővé tett úrbéri előírás következtében az a furcsa helyzet állt elő, hogy amikor kevéske földjeiktől is sok családot megfosztott ez a rendelkezés, a szegényebbé tett falunak viszont a korábbi 1500–2000 robotnap²⁷ helyett most, 1771-től több, mint kétszer annyit, mindösszesen 4087 robotnapot írtak elő.²⁸

Ám az úrbérrendezés rakta vállaikra itt Noszvajon is, hogy „mindenféle terményből, kivéven kendert és lent, in natura” kilencedet kellett adni a közbirtokos földesuraknak. Vagyis a bortized mellé mostantól minden terményükre kivetették az un. élet tizedet (amit addig soha nem kellett fizetniük). Ráadásul bevezették az un. kötelező ajándékokat, úgymint a „tűzrevaló fát”, „fonyást”, „ki főzött vaját”, „kappanyt”, „csirkét” és „tojást”, amiből meghatározott mennyiséget kellett adniuk a komposzessor uraknak.²⁹

Az úrbérrendezés, mint a noszvaji eset is mutatja, a parasztok által addig használt-birtokolt földeket változatlanul a kezükön hagyta ugyan, ám a mesterségesen megkonstruált teleknagyság-norma bevezetésével a földet használó-birtokló jobbágy-családok számát nagyban csökkentette, más szóval a noszvaji parasztok nagy hányadát megfosztotta, ha éppenséggel nem is elegendő, de addig mégis használt kevéske földjeiktől: a falu lakóinak 2/3-át, lehet, hogy csak távlatilag, de földtelen zsellérsorba taszította. Hasonlóan nagy csapást mért rájuk azzal is, hogy földesúri terheiket alaposan megnövelte. Egyrészt az általános tized és a kötelező ajándékok bevezetésével, másrészt a robotszolgáltatások megduplázásával.

Összességében tehát legalább kétszeresen nagyobb terhet rakott rájuk, mint amiket addig hordozniuk, viselniük kellett. Így lettek az állítólagosan jobbágyvédő királynői intézkedéseknek, mondhatni áldozataivá a noszvaji jobbágyok és zsellérek is. Áldozatai, hasonlóan sok más falu jobbágynépéhez, épp a meggondolatlan, mondhatni valóság-idegen, sematikus normákban intézkedő állami-uralkodói akaratnak.

Jegyzetek

1. Az összeírás a pesti Ráday Gyűjteményben, a Ráday-család levéltárában maradt ránk. Dunamelléki Ref. Egyházkerület Ráday Gyűjteménye. Ráday-család Levéltára. C/64. Általános gazdasági iratok. 66. doboz. A vagyonszámolás terjedelme több mint 200 fóliót tesz ki. Az összeírást Csoma Zsigmond táblabíró és Ambrus József Nógrád-megyei esküdtek készítették. A továbbiakban: R.L.i.h. és fólió-szám.
2. A Bossányi-családra és az örökösökre nézve lásd. *Nagy Iván*: Magyarország családi címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. II. köt. Pest, 1858. 211.; *Pálmány Béla*: A magyarországi nemesség társadalmi tagolódása, 1686–1815. In: *Mágnások, birtokosok, címerlevelesek*. Szerk.: *Ódor Imre, Pálmány Béla, Takács Péter*. Debrecen, 1997. 61.
3. R. L. i. h. 139–159. Fol.
4. *Nagy Iván*: i. m., A megfelelő családnevek alatt; *Kovács Béla*: Noszvaj. Száz magyar falu. Bp. 1996. 21–22.
5. A jobbágyok táblázatos összeírása mellett a kimutatást követő szöveges rész szinte mindenre kiterjedően sorolta elő a majorsági szántók és rétek, illetve az egyes szőlőhegyeken lévő urasági telepek nagyságát, a különféle építményeket, és az eltérő nagyságú pincéket. R.L. i. h. 157–159. fol.
6. *Danyi Dezső–Dávid Zoltán*: Az első magyarországi népszámlálás. (1784–1787.) Bp., 1960. 44.
7. R. L. i. h. 156. fol.
8. *Takács Péter*: Úrbéresek vallomása Szabolcsban, 1772. Bp., 1991. 18., 33–34., 95.
9. *Szabó István*: A prédióm. Vizsgálódások a korai magyar gazdaság- és településtörténelem körében. In: *Jobbágyok-parasztkok*. Bp., 1976. 80–86.; *Szabó István*: A középkori magyar falu. Bp., 1969. 9–19.

10. R. L. i. h. 156. fol.
11. Szabó István számos könyvére és tanulmányára hivatkozhatnánk, amelyekben a jobbágyrendszer jellegzetes struktúráját és időbeli változásait az elsők között tárta fel történetírásunkban. (Az idézetet lásd: *Szabó István: A középkori ... i. m. 19.*) Mint ahogy Bolla Ilona, Eperjessy Kálmán, Győrffy György, Major Jenő, Maksay Ferenc, Rácz István, Tagányi Károly, Varga János, Wellmann Imre munkái közül ugyancsak megannyit idézhetnénk itt.
12. Ez a szám tízzel kevesebb, mint a táblázatban név szerint felsorolt jobbágyoké (185), ami elsősorban abból adódik, hogy az egész és a törttelkes parasztok között az „öreg” és az „ifjú”, apa és fia családja esetenként azonos telken-házhelyen lakott.
13. Erre nézve korabeli adattal ugyan nem rendelkezünk, de Fényes Elek egyik kiadványából tudjuk, hogy Noszvaj határa 2526 holdat tett ki. *Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára*. Pest, 1851. III. köt. 144.
14. Szőlője csak öt parasztnak nem volt. Közöttük egy fél és egy negyed házhelyes, illetve egy házas, és két házatlan zsellér található. Ugyancsak öt jobbágy kényszerült nélkülözni a rétföldet is, hasonló összetételben, mint az előbbieik. R. L. i. h. 138–155. fol.
15. A művelési ágak kiterjedtsége a XIX. század közepére ugyan igen megemelkedett, ám az egyes ágak közötti arányok semmit nem változtak. Fényes Elek idézett munkája szerint ugyanis 925 hold szőlőt, 793 hold szántót, 277 hold rétet jelentettek a faluból a geographiai szótár készítőjének. *Fényes Elek: i. m. 144.*
16. R. L. i. h. 157. fol.
17. Uo. 156. fol.
18. *Fényes Elek: i. m. 144.*
19. R. L. i. h. 154. fol.
20. R. L. i. h. 138–153. fol. A falu leggazdagabb jobbágya egyébként Majnár János volt. Sajátos módon nem az egész házhelyesek, hanem a $\frac{3}{4}$ házhelyes parasztok közé sorolták az összeírók. Majnár neve után 23 kapás, vagyis közel 6 hold szőlőt, a két nyomásban együtt 10 köből, együtt 5 hold szántót, 23 köből, vagyis 11 hold irtást és 2 hold rétet, együttvéve mintegy 25 hold művelés alá vont földterületet tüntettek fel. Tehetősnek mondható akkor is, ha az állatállományát nézzük, hiszen 6 ökre, 2 lova, 3 tehene, 6 tinója és 11 sertése volt. Uo. 152. fol.
21. *Tóth Péter: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai*. Borsod Vármegye, 1770. Miskolc, 1991.; *Kovács Béla: i. m. 162.*
22. R. L. i. h. 156–157. fol. Szőlőbeli terheik közé tartozott az is, hogy „szüreti alkalmatossággal egy pecsenyének való sertést adtak”.
23. *Tóth Péter: i. m. 122.*; *Kovács Béla: i. m. 163.*
24. *Szabó Dezső: A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában*. I. köt. Bp., 1933. 24. skk.
25. Borsod megyei Levéltár (BmL.) A Mária Terézia-féle úrbérrendezés iratai. Possessio Noszvaj. No. 61. 24–31.

26. Az egyes jobbágycsoportokra nézve súlyos következményekkel járó Mária Terézia féle úrbérrendezés szóban forgó kérdésével először Szabó István foglalkozott. *Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből.* Bp., 1948. 214. Több tanulmányban nyílt alkalma a szerzőnek is arra, hogy a kérdés messze ható horderejéről írjon. *Für Lajos: Jobbágyföld – parasztföld.* Bp., 1993. 22–49., 149–209.; *Für Lajos: A berceli zenebona.* Bp., 2000. 33–59.
27. B. m. L. i. h. 8.
28. Uo. 31.
29. Tüzfából közel 28 ölet, fonyásból 104 funtot, vajból 17 iczét, kappanyt 34 db-ot, csirkét ugyanannyit, tojást 204 db-ot. Uo. 31.